

Cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu

Chotyniec, pozostający przez setki lat ludną osadą, położony jest w obniżeniu pomiędzy Karpatami a Roztoczem (tzw. Brama Przemyska), w krainie geograficznej od niepamiętnych czasów sprzyjającej osadnictwu (wyjątkowego w skali europejskiej, historycznego znaczenia nabierają badania archeologiczne rozległego, scytyjskiego grodziska w zachodniej części wsi). Wieś istniała już w XIV wieku i była własnością królewską, około połowy XV wieku nadaną Budziwojowi Mamajowiczowi. Na przełomie XVI i XVII wieku utrzymywał tu jedną z siedzib Stanisław Stadnicki, w 1603 roku potykając się tym miejscu zbrojnie z Janem Herburtem. W XVII wieku Chotyniec doświadczał najazdów tatarskich, kozackich i wojsk Jerzego II Rakoczego, m.in. w latach: 1624, 1629, 1648, 1657, 1672, będąc niszczone nawet w 3/4, zawsze odbudowywał się. Oprócz cerkwi i dworu, istniały tu młyny i karczmy, a liczba mieszkańców sięgała tysiąca dwustu w połowie XIX wieku. Wieś ucierpiała w czasie I wojny światowej, kiedy oprócz części zabudowań gospodarskich zniszczona została także dzwonnica cerkiewna. Po II wojnie światowej, w ramach akcji „Wisła” wysiedlono około 750 mieszkańców narodowości ukraińskiej, z których po 1956 roku do wsi powróciło kilkanaście rodzin. Po wysiedleniach 1947 roku, nie użytkowaną świątynię zaadoptowano na kościół rzymskokatolicki. W latach 80. XX wieku zamknięto ją z powodu zagrożenia katastrofą budowlaną. W 1990 roku odnowiona została parafia greckokatolicka w Chotyńcu, a cerkiew przywrócona pierwotnym właścicielom, którzy w latach 1991–1994 przeprowadzili jej konserwację.

Istniejącą, drewnianą cerkiew w Chotyńcu wzniesiono przed 1615 rokiem. Jest ona kolejną świątynią zbudowaną w tej miejscowości. Orientowana, położona na niewielkim wzniesieniu, we wschodniej części wsi, otoczona wieńcem starodrzewu i drewnianym ogrodzeniem, w obrębie którego relikty dawnego cmentarza. W północno – zachodniej części placu cerkiewnego drewniana, izbicowa dzwonnica z początku XVII wieku (przeniesiona w 1993 roku z pobliskich Torek), konstrukcji słupowo - ramowej, zwieńczona, wysokim czteropłociowym dachem. Dach i ściany pobite gontem, izbica deskowaniem pionowym poniżej arkadowej, ażurowej galerii. Za cerkwią, od wschodu, czynny cmentarz. Świątynia należy do najcenniejszych zabytków drewnianego budownictwa cerkiewnego na terenie Polski, m.in. dzięki formie architektonicznej nawiązującej do najdawniejszych wzorców. Zapewne od początku

istnienia cerkiew posiadała górną kaplicę ponad babińcem, dostępną zewnętrznymi schodami (przy północnej ścianie) poprzez obiegającą ją z trzech stron arkadową galerię z balustradą. Chociaż na ukształtowanie harmonijnej bryły świątyni znaczący wpływ miał remont przeprowadzony w 1733 roku, zachowała ona nie tylko pierwotny zrąb ścian, ale również szereg oryginalnych archaicznych cech w rozplanowaniu czy konstrukcji. Ma układ trójdzielny, z sanktuarium, nawą i prytworem (babiniec) w układzie amfiladowym. Prytwor i nawa na planach zbliżonych do kwadratów. Sanktuarium zamknięte od wschodu trójbocznie, poszerzone od północy i południa o prostokątne pastoforia - prothesis i diakonikon, otwarte w całości do jego wnętrza. Prothesis posiada funkcję liturgiczną – mieści żertwiennik (mense), przy którym celebrowana jest pierwsza część liturgii – przygotowanie darów. Diakonikon to pomieszczenie tradycyjnie służące przechowywaniu szat i utensyliów liturgicznych. Pierwotnie sanktuarium było niższe, a półkolebki sklepień prothesis i diakonikonu płynnie przechodziły w kolebkowy profil zrębowego sklepienia sanktuarium. Niższe, okrągłe okienka sanktuarium doświetlały wtedy jego wnętrze, znajdując się w uskoku lub na połaci zewnętrznego przydachu (obecnie poniżej połaci dachowych opasania), opartego na rysiach - ostatkach belek zrębu ścian. Dach ponad sanktuarium miał wówczas formę siodłową, a kryjąc jednocześnie pastoforia, znajdował tak jak dzisiaj kontynuację w wydatnym okapie opasującym cerkiew w połowie wysokości ścian nawy (tam wsparty na rysiach) oraz dzieląc kondygnacje kaplicy górnej i babińca, gdzie wsparty był na ozdobnie ukształtowanych słupach, z bocznymi zastrzałami budującymi arkady (podobnie ukształtowane podpory w galerii kaplicy). W 1733 roku sanktuarium podwyższono o smukły, ośmioboczny tambur i ośmiopołaciową, sferyczną kopułę, podobne w formie sklepieniom nawy i górnej kaplicy. Pełna ściana pomiędzy nawą a sanktuarium (z dwoma lub trzema przejściami) została wycięta na całej jego szerokości w połowie XVIII wieku, w momencie zastąpienia przegrody starego typu (z ikonami mocowanymi na ścianie) konstrukcyjnym wielostrefowym ikonostasem. Duże prostokątne okna w nawie, sanktuarium i górnej kaplicy (w nawie o leżuchach wyciętych w ośli grzbiet) wstawiono w miejsce mniejszych lub dodano (m.in. wyższe okna w sanktuarium) w trakcie remontu z 1733 roku. Wtedy przecięto także wschodnią ścianę kaplicy, otwierając wnętrze do nawy i łącząc je z chórem śpiewaczym o ażurowej, drewnianej balustradzie. Kaplica przestała pełnić wówczas funkcję liturgiczną. Przejście z babińca do nawy otwarte jest na całej szerokości. Podwaliny cerkwi i belki dolnych wieńców

ścian są dębowe, wyżej z drewna iglastego. Dolne belki zrębu grubsze, co jest charakterystyczną cechą dawnego budownictwa, podnoszącą trwałość i odporność ścian na destrukcyjny wpływ wilgoci. Bryłę cerkwi tworzą trzy główne człony – sanktuarium z pastoforiami, nawa oraz babiniec z kaplicą na piętrze, nakryte sferycznymi kopułami na ośmiościennych wysokich bębnoch. Największa i najwyższa jest nawa, posiadająca u podstawy tamburu daszek okapowy. Dwukondygnacyjna część zachodnia i sanktuarium zbliżone wysokością. Dachy powtarzają kształt kopuł (nad sanktuarium smuklejszy), zwieńczone są wieżyczkami latarni (nad nawą z okienkami wprowadzającymi światło do wewnątrz), na których żelazne, kute krzyże. Dach opasania, o okapie na jednej wysokości, pierwotnie obiegał całą świątynię tworząc podcień w zachodniej elewacji. W 1925 roku dobudowano w tym miejscu duży przedsionek szkieletowej konstrukcji, oszalowany deskowaniem pionowym, z dwuspadowym dachem (pod blachą), co negatywnie wpłynęło na estetyczną jakość architektonicznej formy budynku. Podmurowanie z kamienia łamanego, w przedsionku z cegły. Ściany nawy, sanktuarium i babinca powyżej opasania oraz wszystkie połączenia dachowe (z wyjątkiem przedsionka) i balustrada galerii wokół kaplicy górnej poszyte są gontem. Do wnętrza cerkwi prowadzą dwa ościeżowe portale, o nadprożach wyciętych w ośli grzbiet, zlokalizowane na osi zachodniej ściany babinca oraz w południowej ścianie nawy. Wejście do górnej kaplicy z galerii, przez podobny portal, na osi jej ściany zachodniej. Drzwi jednoskrzydłowe, deskowe, okute, z zamkami kowalskiej roboty.

Cerkiew pw. Narodzenia Pańskiego oraz górna kaplica (górna cerkiew) pw. Zwiastowania Bogurodzicy, posiadały dwa odrębne zespoły wyposażenia. Z górnej kaplicy pochodzą zapewne niewielkich rozmiarów ikony z początku XVII wieku: świętego Mikołaja (obecnie na wschodniej ścianie sanktuarium), świętych Jana Chrzciciela i Onufrego Wielkiego oraz Bogurodzicy Hodigitrii (obie w Muzeum Narodowym Ziemi Przemyskiej w Przemyśle). Na wyposażenie głównej cerkwi składają liczne dzieła malarstwa ściennego i tablicowego, spośród których najstarsze z początku XVII wieku.

Z przegrody ołtarzowej wykonanej w pierwszych latach XVII wieku, w której obrazy osadzone były na poziomych listwach mocowanych do pełnej, zrębowej ściany ikonostasowej (z dwoma lub trzema przejściami dla carskich i diakońskich drzwi), przetrwały do dzisiaj: namiestna, chramowa ikona Narodzenia Bogurodzicy (obecnie na północnej ścianie nawy) i sylwetowa grupa Pasji (Ukrzyżowania), do dzisiaj wieńcząca ikonostas. Z połowy XVII wieku

pochodzą, znajdujące się w przegrodzie ikony namiestne: Narodzenia Bogurodzicy (chramowa, zastąpiła starszą, wskazaną wyżej), świętego Mikołaja, Chrystusa Pantokratora i Bogurodzicy Hodigitrii (na cokole, u jej podstawy cyrylicka inskrypcja o treści: „Odnowienie cudownej ikony Przeczystej Bogurodzicy, Roku Bożego 1691, miesiąca kwietnia, dnia 1”). Współczesne ikonom namiestnym są rzeźbione, ażurowe carskie wrota (srebrzone i polichromowane), z figurami: Patriarchy Jessego u podstawy, Proroków na skrzydłach i Bogurodzicy z Jezusem w zwieńczeniu (ikonograficznie tzw. Drzewo Jessego). Starsze elementy przegrody zostały włączone w wielostrefową strukturę rzeźbiarsko – ramową i wzbogacone nowymi ikonami w latach 1735 – 1756 (ta druga data uwieczniona w ościeżach drzwi carskich). Plastyczna forma ukształtowanego wówczas ikonostasu jest jednorodna stylistycznie, posiada cechy barokowe i późnorenesansowe. Występujące obecnie podwyższenie portalu carskich drzwi ponad rząd ikon namiestnych, a tym samym podniesienie wszystkich ikon usytuowanych ponad nim (na osi pionowej) jest wtórne, zrealizowane w XIX wieku (wówczas wprowadzono też obecne predelle, poniżej ikon namiestnych). Wcześniej supraporta carskich wrót sięgała poziomu gzymsu wieńczącego rząd namiestny, a bezpośrednio nad nią, w centrum cyklu świąt Niedziel Pięćdziesiątnicy znajdował się Mandylion (obecnie pod centralną ikonę cyklu Deesis). Rama ikonostasu polichromowana jest na niebiesko, bogaty detal rzeźbiarski, pełny oraz ażurowy, srebrzony i laserowany na złoto. Inskrypcje występujące na poszczególnych ikonach i ramie w języku cerkiewnosłowiańskim. Podziały plastyczne w poszczególnych rzędach przegrody mają formę architektoniczną i wzajemnie sobie odpowiadają. Nisze obrazowe rozglifione, zdobione snycersko, obramione profilowanymi listwami, flankowane kolumnami i konsolami. Rząd Proroków tworzą okrągłe kartusze, zestawione w grupy po trzy, w ażurowej, snycerskiej oprawie. Flankują one kartusz z ikoną Bogurodzicy – Wcielenia, i umieszczone wyżej sylwetowe Ukrzyżowanie. Ikony wykonane temperą i tłustą temperą na podobraziaach drewnianych, na gruncie kredowo-klejowym. Ościeża portali arkadowe: carskich drzwi zamknięte trójlistnie, pary diakońskich łukiem. Na ich bocznych powieszchniach malowane wizerunki świętych diakonów Szczepana i Wawrzyńca oraz Bogurodzicy w łuku arkady (pn. diakońskie), świętych Jana Złotoustego i Bazylego Wielkiego oraz Boga Ojca w arkadzie (carskie), świętych męczenników Dymitra i Jerzego oraz Jana Chrzciciela w arkadzie (pd. diakońskie). Para wrót diakońskich, z pełnych desek, z wizerunkami Archaniołów Michała (po str. pn.) i Rafała (po str. pd.). W polach

supraport na drzwiach diakońskimi przedstawienia nawiązujące do Błogosławieństw wypowiedzianych przez Jezusa w czasie Kazania na Górze: „Błogosławieni o czystych sercach, Ci Boga ujrzą” (Mt.5,8), nad południowymi drzwiami oraz „Błogosławieni miłosierni, ponieważ Ci miłosierdzia dostąpią” (Mt.5,7), nad północnymi. Ponad ikonami namiestnego rzędu sześć ikon świąt przypadających w kolejne niedziele okresu Pięćdziesiątnicy (od pn.): Niewierny Tomasz – Objawienie się Chrystusa w Wieczerniku, Kobiety Niosące Mirrę do Grobu Pańskiego, Uzdrawienia Paralityka, Chrystus i Samarytanka przy Studni, Uzdrawienia Ślepcy, I Sobór Nicejski – Piotr Aleksandryjski przed Chrystusem. Wyżej, w rzędzie ikon ilustrujących podstawowe święta roku liturgicznego (od pn.): Narodzenie Bogurodzicy, Wprowadzenie Bogurodzicy do Świątyni, Boże Narodzenie, Objawienie Pańskie (Chrzest Chrystusa), Ofiarowanie Chrystusa w Świątyni (Spotkanie Pańskie), Zwiastowanie Bogurodzicy, Ostatnia Wieczerza, Wjazd do Jerozolimy, Zstąpienie do Otchłani, Wniebowstąpienie Pańskie, Zesłanie Ducha Świętego, Przemienienie Pańskie, Zaśnięcie Bogurodzicy. Nad ikonami świątecznymi apostołskie Deesis z centralnym obrazem tronującego Chrystusa Pantokratora, ku któremu zwracają się główni orędownicy ludzi – Bogurodzica i Św. Jan Chrzciciel. Za zapleczkiem tronu para Archaniołów. Apostołowie na 12 ikonach, ukazani w pełnej postaci, zwróceniu ku tronującemu Chrystusowi. Po jego prawicy święci: Piotr, Mateusz Ewangelista, Marek Ewangelista, Andrzej, Bartłomiej i Tomasz; po lewicy: Paweł, Łukasz Ewangelista, Jan Ewangelista, Jakub, Juda-Tadeusz i Filip. W zwieńczeniu, w 12 tondach flankujących ikony Bogurodzicy Panagii (Wcielenia) i Ukrzyżowania, półpostaciowe wizerunki Proroków. Po stronie północnej: Mojżesza, Aarona, Jakuba, Gedeona, Ezechiela, Awakuma (Habakuka); po południowej: Dawida, Zachariasza, Jeremiasza, Salomona, Izajasza, Daniela.

W sanktuarium, za ikonostasem presteł z nastawą ołtarzową z połowy XVIII wieku, w zwieńczeniu której obraz Narodzenia Bogurodzicy. W głównej niszy obrazowej ikona Bogurodzicy Hodigitrii z połowy XVII wieku.

W nawie cerkwi, na ścianie północnej i w trójkątnych polach pendentywów (u podstawy sklepienia), malowidła ściennie wykonane w 1735 roku, techniką tłustej tempery. Chotyńska polichromia stanowi dopełnienie programu ikonograficznego zawartego w obrazach wielostrefowego ikonostasu. W czterech pendentywach wizerunki Ewangelistów, ukazanych w pozycji siedzącej, na pejzażowym tle, spisujących księgi Ewangelii. Towarzyszą im istoty

z Tetramorfu: Mateuszowi anioł, Markowi lew, Łukaszowi cielec (wół), Janowi orzeł. Na całej powierzchni ściany północnej monumentalny obraz Sądu Ostatecznego. Wzorem dla rozrysowania tej kompozycji malarskiej był miedzioryt z początku XVIII wieku, autorstwa kijowskiego rytownika Awierkija Kozaczkowskiego. Układa się ona w poziome pasy, nawiązując do treści pomieszczonych w Apokalipsie oraz pismach apokryficznych poświęconych Sądowi Ostatecznemu. Najwyżej, w centrum, na tle nieboskłonu Chrystus tronujący na tęczycy, w otoczeniu Cherubinów i Aniołów trzymających narzędzia Męki Pańskiej, adorowany przez Bogurodnicę, Św. Jana Chrzciciela, Apostołów, Proroków i Świętych, pośród których m.in. Józef, Szczepan, Jerzy, Paraskewa, Barbara, Katarzyna. Poniżej Aniołowie adorujący krzyż oraz inni - dmący w trąby, na dźwięk których umarli powstają z grobów. Niższa partia podzielona jest na dwie strefy. Po prawicy Chrystusa zbawieni i zdarzenia, w których uczestniczą. Po przeciwnej stronie przedstawienia odnoszące się do potępionych. W centrum, na granicy obu stref postać Michała Archanioła z ognistym mieczem i wagą dusz. U podstawy kompozycji postacie ludzi powstających z grobów, zmierzających pod przewodnictwem Aniołów do bramy Raju (po prawicy Chrystusa) oraz pędzonych do piekielnej czeluści przez czarty (po lewicy Chrystusa). Ognista rzeka porywa potępionych grzeszników ku bramie piekła, wyobrażonej jako paszcza potwora – Lewiatana. Widzimy tam m.in. oszczercę, lichwiarza, złego księdza czy odzianego w kontusz niemiłosiernego pana. Cierpią oni męki, w sposób adekwatny do popełnionych grzechów, np. nieuczciwy młynarz wisi z kamieniem młyńskim u szyi.